

Bručanova hiša

Na Cesti Borisa Kidriča št. 35 stoji danes neugledna Bručanova hiša, ki je bila nekoč zanimiva kot zgradba sama, še bolj pa so jo zaznamovale tragične usode njenih številnih prebivalcev.

Moja starša Marija in Franc Mencinger sta se po poroki leta 1934 vselila v še ne povsem dokončano hišo. Za tiste čase je bila to mogočna in nenavadna hiša ob glavni cesti. Na tej strani je imela samo eno nadstropje. Če pa si hišo pogledal z dobravske strani, je bila pravi nebotičnik. Spodaj so bile prostorne drvarnice in pralnica. V podpritličju je bilo stanovanje, klet, »magacin« (skladišče za trgovino) in stranišče. V pritličju sta bila gospodarjevo stanovanje in njegova trgovina s tehničnim blagom, v nadstropju pa tri enosobna stanovanja. Gospodar Bručan je hišo postavil v prav neverjetno strmino samo zato, ker je bila lokacija ob glavni cesti in v neposredni bližini javorniških obratov ter v soseščini železniške postaje za trgovsko dejavnost zelo ugodna. Podobno je bila zamišljena tudi sosednja Kamnikarjeva hiša, kjer naj bi bila gostilna, ki so jo prav tako naslonili na strmino. V bližini je bila tudi Kunsteljnova hiša s trgovino. Tik ob vhodu v tovarno je bila velika Koničeva hiša s kmetijo in gospodarskimi poslopji. V gostilni Pri Koniču je že takrat ostalo mnogo v javorniških valjarnah težko zasluženega denarja, kar se je nadaljevalo še več kasnejših desetletij. Na drugi strani ceste stoji velika hiša, imenovana »majsterhaus«. Lepa in prostorna stanovanja so zgradili za tehnični kader javorniških valjarn. Spominjam se enega prvih direktorjev železarne, družine visokega finančnega uradnika Ogrina, ki se nam je zdel precej strog do in sina in hčerke, imeli pa so zelo prijazno mamo. Ta je skrbela za to, da so bili vrtovi vseh strank urejeni kot parki, raztezali pa so se prav do Koniča. Danes je tu veliko parkirišče. V tej hiši je živela tudi družina Stegu. Oče je bil tehnični direktor valjarn, sin Milče je bil kasneje harmonikar pri Beneških fantih. Tu so stanovali tudi Šupotovi, dirigent javorniške godbe Sorgo, pa Brataničevi, Samarjevi, Nočevi ... Med otroki je bilo veliko mojih vrstnikov. Kadar so bili starši popoldne v službi, smo se včasih igrali do desetih zvečer.

Pomembna stavba je bila seveda železniška postaja, na kateri je včasih pisalo Slovenski Javornik in nato Javornik. Danes, ko je že izgubila svoj urejeni videz, je spet napis Slovenski Javornik. Ob koncu vojne so jo zavezniki močno zbombardirali. Menda je

vrata skladišča odneslo prav do naše hiše. Tega sama nisem doživela, ker se še nismo vrnili iz »lagerja«. V živem spominu pa so mi stanovalci, postajni načelniki in njihove družine. Takoj po vojni so bili Mokorelovi. Njihov oče je bil zanimiv in dobrodušen možak, ki je kar dve sobi namenil ptičem. Ne vem več, kakšne vrste so bili, vendar je bilo kletk zelo veliko. Imeli so tri otroke. Bili smo pisana družčina. Naše igre so bile včasih pravo gledališče. Njihova mama je bila doma z dežele. Ko je slišala za zadruge, ki naj bi se ustanovile, je govorila, da bomo potem vsi jedli iz kotlov. Zato smo ji otroci rekli »kotlovka«. Po nekaj letih so se odselili. Novi postajni načelnik je prišel iz Ljubljane. Pisal se je Orešnik. Bil je zelo izobražen, menda je želel biti duhovnik ali pisatelj. V njegovem času je postaja dobila novo, roza barvo. Tuji otroci smo bili dobrodošli, imel pa je tudi svoje tri. Darko je postal učitelj, Andrej veterinar, Majda, ki je edina ostala na Jesenicah, pa babica.

Javornik je imel še eno železniško postajo, Podkočno. Za delavce iz bohinjskega konca in Baške grape, ki so se po vojni v velikem številu zaposlovali v javorniških obratih in se vsak dan vozili na delo, je bila to najkrajša pot. V strnjeni koloni in po mnogokrat zaledeneli cesti so hiteli preko mostu, čez Borovlje, po Kunsteljnovem klancu in mimo naše hiše. Pri nas je vedno kdo imel mačka. Velikokrat se je kateri izgubil. Govorili so, da so v fabrki včasih tudi kakšnega spekli in da naj bi bili zato zaslužni delavci s primorske strani. Na vlak v Podkočno pa smo kar pogosto hiteli otroci in mladi. Izstopili smo v Podhому, nato pa pretekli skoraj celo pot do Grajskega kopališča, da ne bi bile prej že vse kabine zasedene. Tako kot včasih našim očetom so tudi nam mame pripravile kruh in kanglico s fižolom.

V Bručanovi hiši je gospodar že pred vojno oddajal tri enosobna stanovanja. Vsaka stranka je imela svojo drvarnico, svoj del kleti, svoj del podstrešja in tudi majhen delček vrta. Pralnica in edino stranišče sta bila za tiste čase zelo sodobna, vendar brez vode. Po vodo smo hodili na korito, ki je bilo na drugi strani ceste, pod železniško postajo. Prinašati vodo je bila glavna naloga nas otrok, ki smo jo nosili čez cesto in po vseh strmih stopnicah po hiši. To korito nam je ostalo v živem spominu. Pozimi je bilo povsem zaledenelo, za njegovo čiščenje pa je bil zadolžen javorniški stražmojster Jesih. V hišo so vodo napeljali šele enkrat v petdesetih letih, a stranišče je tudi takrat ostalo brez nje. Ko danes premišljam o tej naši hiši, moram povedati tudi to, da je bil lastnik Bručan dober gospodar. Uredil je vrtove v dveh terasah. Ob hiši je raslo

izbrano sadno drevje, hruške, breskev, češnja hrustavka in tepka, pod katero smo se otroci zelo radi igrali. Ravninici okoli nje smo rekli Podhruška, prostora pa je bilo zadosti tudi za mladež iz sosednih hiš.

Posebno pozornost velja nameniti ljudem, ki so v tej veliki hiši živeli. Pred vojno se je že vedelo, da sta naš ata Franc Mencinger in Karl Preželj pri »ta rdečih«. Na jesen 1941 sta oba slutila, da bosta med prvimi, ki jih bodo aretirali. Spala sta kar v pralnici, od koder je bil še en izhod. Našega ata so prijeli v hladni valjarni, iz begunjskih zaporov se ni več vrnil. Preželj je takoj odšel v partizane in v letu 1943 padel po izdaji partizanske tiskarne. Ko so ga Nemci iskali, so njegovo ženo Julko spraševali: »Vaš mož je komunist, kje je?«, ona pa se je naredila popolnoma nevedno: »Ne, moj mož je Karel Preželj.« Našo mamo so najprej zaprli v begunjske zapore, nato pa v Goričane. Tam je bil zbirni center za gorenjske izseljence. Teta je mene in sestro pripeljala k mami na obisk. Vodja je takoj odločil, da ostaneva tam in kmalu je transport živinskih vagonov odpeljal na Bavarsko. V nekem drugem bavarskem taborišču je bila tudi Prežljeva s hčerko. Bručanova hiša je postala domovanje tovarniških varnostnikov slovenske narodnosti, ki pa so jih imenovali »werkschutzki«. Naselili so jih v vsa štiri stanovanja. Gospodar in njegova dva sinova so padli v vrstah bele garde, Kordeževi pa so se odselili na svoj dom v Podblici. Ko smo se vrnili iz izgnanstva, je bilo naše stanovanje še zasedeno, zato je ostala na Javorniku samo mama. Pomagali so ji prijatelji, še prav posebej Kosmačevi in Stanejevi. Za sestro in zame so poskrbeli atovi sorodniki iz Bohinja. Do konca leta 1945 je nova oblast aretirala tri »werkschutzke« iz naše hiše in govorilo se je, da so jih odpeljali nekam na Kočevsko. Od takrat naprej je bila naša hiša na Stalingrajski cesti 46 domovanje vdov in sirot. Hiša je bila nacionalizirana, gospodarjeva sedemnajstletna hčerka in njena stara teta pa sta pobegnili na Koroško. Otroci z obeh strani smo od mladih let ostali prijatelji in tako mi kot tudi naše mame nismo potrebovali nobene sprave. Ene in druge vdove so bile po osvoboditvi pred enakim problemom, kako preživeti. Soseda je vse dni prala brisače za tovarno v pralnici »majsterhauza«. V prostoru, ki je bil vedno poln sopare in luga, je varovala svojo dojenčico, ki je ležala v otroškem vozičku. Naša mama je v treh izmenah delala v tovarni. Stara sem bila sedem let in tistih noči, ko sem bila ponoči sama doma, ne bom nikoli pozabila. Bilo me je grozno strah. Hiša je bila več let nezaklenjena, ker nismo imeli nobenega ključa. Iz

gostilne so kar naprej prihajale skupine pijanih delavcev. Najprej je bilo vse krvavo od pretefov med Prekmurci na eni in Štajerci ter Primorci na drugi strani. Po vojni so bili to prvi delavci, ki so prišli na delo v železarno. Sledili so pretepi med Črnogorci in Slovenci in šele kasneje so prišle skupine iz Bosne. Od Koničevega plota ni ostalo skoraj nič, pretepi pa so se odvijali tudi pod oknom našega cimra, kot smo takrat rekli sobi, kjer sem spala. Sestra je bila namreč takrat že v srednješolskem internatu. Edino stranišče je bilo v podprtiličju in ker v tej naši hiši takrat ni bilo nobene luči, sem hodila s prižgano svečo. Sence so bile ogromne in mene je bilo neskončno strah. V tistih prvih letih po vojni smo se že otroci naučili nekaterih spretnosti. Tako smo vezali špirale na »koharjih«, popravljali »zihernge«, sekali drva in tudi premog, ki se je takrat dobil samo v tako velikih kosih, da niso šli v štedilnik. Za ta premog je mama hodila v vrsto že ob treh zjutraj peš na Kurivo. Kadar so dobili tekstilno blago, ki se je prodajalo samo na pike in na metre, je bilo treba v vrsto že sredi noči. Včasih, kadar je bila mama na nočnem šihetu, je šla v vrsto sestra, mama pa jo je potem zamenjala. Enkrat je po takem nakupu prišla zelo utrujena. Za sestro, ki je odhajala v internat, je prinesla črn klot za eno šolsko haljo, porhant za eno spalno srajco in zase eno rdečo ruto z belimi pikami. V vrsto je bilo treba tudi za vse ostalo, in sicer v mesnico pri Filipu, v mlekarno pri Muleju, v slaščičarno pri Leskovcu ... Razmere so se izboljšale po letu 1952. Približno takrat se je tudi naša cesta preimenovala iz Stalingrajske v Kidričevo. Tega leta so poleg naše hiše postavili spomenik padlim borcem in talcem. Delali so prostovoljno. Prispevala sem tudi jaz. Od korita sem prinesla mnogo veder vode. Oddolžili so se mi s knjigo Juri Muri v Afriki, v kateri je tudi zahvala.

V gospodarjevo stanovanje sta se priselila Ana Klajndist in njen bolni mož Jaka, ki je kmalu umrl za jetiko. Žena je bila šivilja, zato smo ju otroci prekrstili v »mojškro in mojškrneka«. Nasploh pa ju nismo marali, pa tudi mi smo jima šli na živce. Žena se je spoznala na delo na vrtu. V vsej zgodovini hiše namreč nihče ni imel tako bogatih pridelkov kot ona. Prav nič pa ni pripomogla k vzdrževanju hiše. Po nekaj letih se je priselil Anderle z ženo. Bil je prvi in tudi zadnji, ki je znal postoriti marsikaj v hiši, česar naše mame niso znale ali zmogle. Na žalost se je prehitro odselil na Štajersko. Njegove žene pa se spomnim predvsem po njenem petju. Takrat, ko je bila ona na vrsti za čiščenje stopnic, se je pokazalo, kako zelo akustična je ta naša hiša. Njen zelo visok in glasen sopran se je razlegal od podstrešja do kleti. Kmalu se je odselila tudi

Prežljeva s hčerko Olgo in v njihovo stanovanje sta se vselila starejša zakonca brez otrok. Zvedeli smo, da je bil mož španski borec. Moja mama je v našem stanovanju preživela čas od poroke do smrti v letu 1966. Jaz pa sem dobila svoje prvo stanovanje leto kasneje in še danes se spomnim, kako zelo sem bila srečna, ker je to stanovanje imelo kopalnico. V naslednjih letih se je zvrstilo še mnogo najemnikov, ki jih nisem poznala, poznalo pa se je hiši, ker je nihče ni vzdrževal. Enkrat sredi osemdesetih smo z začudenjem slišali za novico, da je bila prav Bručanova hiša prvo denacionalizirano premoženje, ki ga je vrnila jeseniška občina. Bajе jo je nato občina odkupila od sorodnikov in odprodala po stanovanjih. Ko se danes pelješ mimo, se ti zdi, da se bo vsak čas porušila. Pred vojno in še kakšno leto po njej je bila v hiši prostorna in lepa trgovina. Imela je tudi dodaten prostor z velikim oknom za izložbo. Po vojni so prostor najprej namenili za knjigarno, ki se je kmalu preselila na Jesenice. Spomnim se, kako se je konj, prestrašen zaradi kamiona, zaletel v izložbo s knjigami. Bilo je veliko krvi in otroci smo jokali. Nato je bila tu kakšno desetletje kar bogato založena knjižnica. Vsako leto so razglasili najboljšega bralca. Vedno je bila med starejšimi bralci prva naša mama, med mlajšimi pa sestra Majda. Meni je v lepem spominu ostala mlada in zelo prijazna knjižničarka Angelca, pri kateri sem preživela veliko ur, kadar je bila mama v službi. Naslednji najemnik je bil Novakov Janko, ki je bil znan

in postaven frizer. Po njegovi smrti se je zvrstilo še nekaj frizerk, ki so se izučile pri njem. Ko so Jesenice dobile svoj prvi butik, je bil to velik dogodek - nad nekdanjo Bručanovo trgovino je bil velik napis Almira in pred hišo so se ustavljali moderni avtomobili. Sposobna in tudi zelo elegantna lastnica, ki je prostor lepo uredila, je uspešno začela z novo obrtno dejavnostjo. Na žalost je mnogo prezgodaj izgubila boj z neozdravljivo boleznijo. Ni mi pa znano, čemu danes služi ta lokal.

Bručanova hiša leta 1967 (last Francka Thaler)